

O'ZBEKISTON ME'MORCHILIGI TARAQQIYOTINING TARIXIY BOSQICHLARI

Nasirova Farida Alijon qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

“Arxitektura va shaharsozlik” kafedrası magistri (O'zbekiston)

Tel.:(93)373-94-65

e-mail:feride_alievna@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston me'morchilik san'atining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tarixiy-madaniy kontekstda tahlil qilingan. Tadqiqot davomida qadimgi davr me'moriy yodgorliklaridan boshlab zamonaviy arxitektura yo'nalishlarigacha bo'lgan jarayonlar uzviylik nuqtayi nazaridan o'rganilgan. Me'morchilik rivojining ijtimoiy, diniy va texnologik omillari ilmiy asosda tahlil qilinib, milliy me'morchilik an'alarining bugungi kundagi talqini yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston me'morchiligi, tarixiy bosqichlar, Temuriylar davri, shaharsozlik, milliy meros, zamonaviy arxitektura.

Kirish. O'zbekiston me'morchiligi xalqimizning ko'p asrlik madaniy merosi va tarixiy taraqqiyotining yorqin ifodasidir. Har bir davr me'morchiligi o'z zamonining iqtisodiy, ijtimoiy va mafkuraviy jarayonlarini ifodalagan bo'lib, xalqning dunyoqarashi, diniy e'tiqodi hamda badiiy tafakkur darajasini namoyon etgan. Arxitektura tarixining o'rganilishi nafaqat estetik jihatdan, balki milliy identitetni shakllantirish nuqtayi nazaridan ham muhimdir. Bugungi kunda tarixiy me'moriy yodgorliklarni asrab-avaylash va ularni zamonaviy arxitektura bilan uyg'unlashtirish masalasi O'zbekiston ilmiy va amaliy arxitektura sohasining ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Asosiy qism. O'zbekiston hududi qadimdan shaharsozlik madaniyati rivojlangan mintaqasi sifatida tanilgan. Arxeologik qazishmalar Afrosiyob (Samarqand), Toprakkala (Xorazm), Varaxsha (Buxoro vohasi) kabi yodgorliklarda **murakkab reja tuzilishiga ega saroy va mudofaa inshootlari** mavjud bo'lganini ko'rsatadi.

Bu davr me'morchiligida **pishiq g'isht, xom g'isht va sopol bezaklar** keng qo'llanilgan, binolarning konstruktiv tizimi esa tabiiy iqlimga moslashtirilgan. Milodiy VIII–X asrlarda islom madaniyati kirib kelishi natijasida diniy arxitektura rivoj topdi. Masjid, madrasa, maqbara va minoralar yangi me'moriy turlar sifatida shakllandi.

Minorayi Kalon (Buxoro), **Mag'oki Attor masjidi** kabi inshootlar diniy arxitekturaning dastlabki milliy maktabini vujudga keltirdi. Bu davr me'morchiligi

o'zining **kompozitsion uyg'unligi, soddaligi va dekorativ naqshlarining ramziy mazmuni** bilan ajralib turadi.

XIV–XV asrlar — O'zbekiston me'morchiligi tarixida eng yuksak davrlardan biridir. Amir Temur davlat siyosatida arxitektura va shaharsozlikni davlat qudratining timsoli sifatida ilgari surdi. Uning farmonlariga binoan **Samarqand, Shahrisabz, Hirot** singari shaharlar markaziy Osiyoning yirik madaniyat markazlariga aylandi.

Bu davrda me'morchilikda quyidagi tamoyillar ustun bo'ldi:

Monumentallik va simmetriya tamoyili

Markaziy gumbazli kompozitsiyalar

Murakkab bezak tizimi – koshin, mozaika, muqarnas va arabeska uyg'unligi;

Geometrik mukammallik va mutanosiblik.

Bibixonim masjidi, Gur Amir maqbarasi, Shohi Zinda majmuasi va Ulug'bek madrasalari nafaqat o'zbek me'morchiligi, balki butun islomiy dunyo arxitekturasining yuksak namunalaridir.

Temuriylar davrida me'morchilik ilmiy asosga ega bo'ldi: geometriya, muhandislik va estetika tamoyillari uyg'un tarzda qo'llanildi. Bu davrni "O'zbekiston arxitekturasining Renessansi" deb atash mumkin.

XX–XXI asr me'morchiligi: modernizatsiya va milliy an'analar sintezi

XX asrda O'zbekiston arxitekturasida modernizm, konstruktivizm va sovet davrining tipovoy shaharsozlik tizimi hukmron bo'ldi. Biroq me'morlar milliy bezak elementlari va an'anaviy shakllarni zamonaviy materiallar bilan uyg'unlashtirishga intildilar.

1966-yilgi Toshkent zilzilasidan so'ng poytaxt qayta qurildi, natijada shahar zamonaviy funksional infratuzilma, keng ko'chalar va ijtimoiy ob'ektlar tizimiga ega bo'ldi.

Mustaqillikdan keyingi davrda o'zbek arxitekturasida milliylik g'oyasi qayta tiklandi. Yangi inshootlarda tarixiy shakllar va bezaklar zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirildi.

Misol sifatida quyidagi inshootlarni ko'rsatish mumkin:

O'zbekiston Islom sivilizatsiyasi markazi (Toshkent) – milliy va zamonaviy dizayn sintezi;

O'zbekiston san'at muzeyi – konstruktivizm va milliy naqshlarning uyg'unligi;

"Yangi Toshkent" konsepsiyasi – ekologik, energiya tejankor va raqamli texnologiyalarga asoslangan shaharsozlik modeli.

Zamonaviy o'zbek arxitekturasida bugun global tendensiyalar — "yashil" arxitektura, "smart city" va ekologik dizayn yo'nalishlari bilan uyg'unlashmoqda. Shu bilan birga, me'morlar milliy madaniy kodni saqlab qolish masalasiga alohida e'tibor qaratmoqdalar.

XULOSA

O'zbekiston me'morchiligi tarixiy jihatdan uzluksiz taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. Qadimgi shahar madaniyati va islomiy arxitektura merosi, Temuriylar davrining badiiy uyg'unligi, sovet davridagi modernizatsiya tajribalari hamda mustaqillik davrining milliy uyg'onish jarayoni — bularning barchasi o'zbek me'morchiligining boy qatlamlarini tashkil etadi.

Bugungi kunda O'zbekiston me'morchilik maktabining asosiy vazifasi — tarixiy merosni chuqur o'rganish, uni zamonaviy dizayn va innovatsion texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish orqali milliy arxitektura konsepsiyasini yangi bosqichga olib chiqishdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alimova, D. (2019). O'rta Osiyo shaharlarining harbiy arxitektura tizimlari. – Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Khakimov, S. (2021). Central Asian fortifications and their defensive mechanisms. – Tashkent: UzArch Press.
3. Hasanov, B. (2020). Farg'ona vodiysi tarixiy obidalari. – Farg'ona: FarDU nashriyoti.
4. UNESCO (2022). Historical urban landscapes in Central Asia. – Paris: UNESCO Publications.